

SZEMLE

J. VAN DER SCHAAR, Woordenboek van vòrnamen. Utrecht—Antwerpen, 1981. (Átdolgozott és bővített kiadás.) 375 lap.

A magyar személynévkutatók már régóta ismerik a hollandiai van der Schaar professzor nagy keresztnévszótárát, hiszen első kiadása 1964-ben jelent meg, s azóta még tizenegyszer látott napvilágot. A mostani, 12. kiadásra azért kell fölfigyelnünk, mert az eddig is igen gazdag anyag még bővebb lett, és a szótár szerkezeti fölépítése is megváltozott.

Nyugodtan állíthatom, hogy az általam ismert közel kétszáz keresztnévszótár közül van der Schaar könyve a legteljesebb összeállítás, és hallatlanul pontos, lelkiismeretes szerkesztése alig hagy kívánivalót maga után — még az olyan kevésbé ismert és nehéz ortográfiajú nyelvek keresztnéveinek a bedolgozása esetén sem, mint amilyen például a magyar.

Lássuk először azonban a szótár fölépítését! Az első tizenegy és a 12. kiadás elé írt rövid előszó (7—8) után a bevezetésben a keresztnévek eredetéről, használatáról is ugyancsak röviden ^{szól} a szerző. A névdivatváltozást számadatokkal érzékelteti, s az 1980/81. évből a leggyakoribb 20–20 nevet egyenként is felsorolja egy hatezer elnevezést vizsgáló reprezentatív statisztika alapján.

A könyv igen fontos fejezete a Register (15—80), amelynek súlyát nemcsak terjedelme érzékelteti, hanem az a tény is, hogy a mostani kiadásban a kötet végéről a könyv elejére került. Meg is érdemli ezt a kiemelését, mert három apróbetűs hasábon tizennégy-tizenötezer névváltozatot tartalmaz. Ezután a kötetben használt rövidítések föloldásai következnek (81—3).

A tulajdonképpeni szótár (85—368) a holland hivatalos nevek betűrendjében sorolja föl a szócikkeket, nem választva külön a férfi- és nőneveket, de rövidítéssel (m= férfinév, vr= nőnév) utal a nemek szerinti különbségekre. A címszónak választott névalak után hollandiai alakváltozatok (tájnyelveknél a vidék rövidítéses megnevezésével) és becenevek, majd az idegen nyelvi alakváltozatok következnek francia, olasz, spanyol, német, angol, dán magyar, lengyel, cseh, orosz, arab stb. sorrendben (a fősorolás rendje nem mindig következetes, néha fölcserélődnek a nyelvek, különösen a magyar és szláv nyelvek között).

A szócikk második bekezdésében a név etimológiai magyarázata, eredeti jelentésének megadása következik, majd a név martirológiumi, illetőleg bibliai viselőinek legfontosabb életrajzi adatai, névünnepei következnek. Kitér a szerző ebben a bekezdésben a névnek a történelemben, jelesebb szépirodalmi, képzőművészeti, zenei alkotásokban való előfordulására. Példamutatóan tömör szerkesztését és a nyomdatechnikai megoldások egyszerű, világos és közérthető alkalmazását külön ki kell emelni.

A források fősorolása (371—5) zárja a könyvet, s az új kiadás bővítettségét az is érzékelteti, hogy ez a forrásjegyzék háromszorosa az előző kiadásokénak.

Természetesen bennünket az érdekel, hogy a magyar névalakok és névváltozatok (becenevek milyen módon szerepelnek a műben, s milyen magyar forrásokból merített a szerző. Érdekes megjegyezni, hogy míg az előző kiadások forrásjegyzékében magyar adatokra csak Füredi és Csillag 1905-ben kiadott Francia—magyar szótára utalt, most bővült a jegyzék Hajdú Mihály, Magyar becézőnevek című könyvével, de a régi adatokat is fölhasználva kerülhettek be ilyen alakok: Andrassy, Bözske, Denes, Felic stb. Ezeknek a száma azonban elenyészően kevés, és a magyar alapnevek és becenevek ortográfiája többnyire pontos, kifogástalan. Bizonyára nagyon sokat fog jelenteni majd a jövőben Kálmán Béla, Nevek világa című könyvének angol kiadása, amely könyvben hozzáférhetővé teszi a magyar kutatások eredményeit, és az adatok pontosabb idézésére is lehetőséget ad. Elterjedésére és széleskörű ismertségére azonban úgy látszik még várunk kell egy keveset.

HAJDÚ MIHÁLY

KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1981. (Második kiadás.) 726 lap.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a névtudomány iránt egyre nő az érdeklődés. Elég, ha csak az elmúlt két esztendő eseményeire tekintünk vissza, hogy népszerűségét bizonyítsuk. Veszprémben 1980 őszén zajlott le a III. Magyar Névtani Konferencia, amelynek gazdag anyaga közelezen megjelenik a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozatában. 1981 őszén a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kitűnő szervezésében és rendezésében a Tulajdonnév az oktatásban címmel tanácskoztak, vitatkoztak a névtan szakemberei, egyetemi, középiskolai és általános iskolai tanárok. Ennek az évnek a tavaszán pedig a Magyar Nyelv Hete szenteli előadásait országsszerte elsősorban a névtannak. Továbbá pedig 1979-ben megindult az első magyar névtudományi folyóirat, a Névtani Értesítő.

A névtudománnyal foglalkozó szakemberek, de az érdeklődő nem nyelvészek is nagy haszonnal forgathatták már eddig is a régi hiányt pótló művet, KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótárát, amelynek első kiadása 1978-ban jelent meg. (Akkor még nem lévén Névtani Értesítő, nem tudtuk ismertetni, s most ragadjuk meg az új kiadás kínálta alkalmat, hogy ezt a mulasztásunkat pótoljuk. — Szerk.) Ismertsége és népszerűsége következtében csupán a forma kedvéért tartom szükségesnek a FNESz. legfontosabb jellemzőinek, fölépítésének a bemutatását.

A szótár 6850 névcikkben adja elő a magyar és nem magyar földrajzi neveket. Egy földrajzi objektumra több földrajzi név is vonatkozik, ezért a földolgozott nevek száma jóval több a névcikkek számánál. Mindezekon kívül szép számmal találhatók utalások, amelyek az eligazodást nagy mértékben megkönnyítik. A könyvben megtalálható minden magyar város, község, település, hegy, folyó, tó stb. neve, sőt az érdeklődésre számot tartó utcák, épületek neveinek magyarázatát is megtekinthetjük. A nem magyarországi, de magyar földrajzi nevek számát még minden bizonnyal növelni lehet, s növelni is fogja egy újabb, bővített kiadás. KISS LAJOS műve — ez ideig ilyen, a hazai és külföldi kutatásokat összefoglaló és ezen kívül sok újat is adó munka nem lévén — mindenképpen hatalmas vállalkozás.

A munka tájékoztatójából az olvasó értesül korábbi, töredékben maradt, a földrajzi neveket szótárszerű formában földolgozó kísérletekről. Röviden és talán túlzottan is ^{szerényen} ~~szól~~ a szerző az egy ember számára hallatlanul nagy terhet, erőfeszítést jelentő munka előkészületeiről, módszereiről, nehézségeiről. Ezt a Tájékoztatót igen gazdag Forrásjegyzék (9—33) követi, amelynek hatalmas anyaga megerősíti az imént mondottakat.

A szócikkek fölépítése a következő. A címszót az objektum lokalizálása követi. Ezután a legrégebb nyelvtörténeti adat évszámmal és lelőhellyel együtt található. Ezt követi a rövid névmagyarázat, etimológia. Kétségtelenül ez a szócikk legizgalmasabb, a szerző által legtöbb újat és eligazítást nyújtó része, amely tükrözi a legújabb nyelvészeti kutatások eredményeit, elhárítja a téves etimológiákat, vagy éppen több, még bizonytalan névmagyarázat lehetőségét veti föl. A szócikkeket a legfontosabb irodalom felsorolása zárja.

A FNESz. a nyelvész szakember számára kiindulópont és nélkülözhetetlen alapmű, az eddigi névtani, nyelvtörténeti kutatások és eredmények szintézise, valamint újabb névmagyarázatok tudományos alapon nyugvó megfogalmazása. Kiváló nyelvészeink tollából eddig is jelentek meg, és folyamatosan születnek névfejtések — ám ezek az értékes helynévmagyarázatok szétszórva találhatók különböző szakfolyóiratokban gyűjteményes kötetekben, vagy éppen önálló munkákban. A kutató — legyen az nyelvész, történész, néprajzos, geográfus stb. — ezideig csak hosszas böngészéssel, búvárkodással jutott el egy bizonyos földrajzi objektumra vonatkozó legrégebb adatokhoz, szakirodalomhoz. A FNESz. megléte nagyon megkönnyíti és meggyorsítja annak a szakembernek a munkáját, aki külföldi vagy hazai földrajzi nevek eredetére, a vele foglalkozó irodalomra kíváncsi. Azért is fölbecsülhetetlen értékű a Szótár, mert gátat vet a még igen sűrűn keletkező tudománytalan, romantikus névmagyarázatoknak. A világosan elemezhető, átlátszó szerkezetűnek tűnő földrajzi nevek szorulnak leginkább tudományos magyarázatra, hiszen ezekkel kapcsolatban fogadják el a legkézenfekvőbb etimológiákat a dilettáns névfejtők. Például ilyen félrevezető földrajzi név a Fáj, Baja, Füred (különösen Balatonfüred esetében), Bugyi, Misefa, Szilvág, Lenti, Kozmadombja, Vervölgy, Szentelek stb. Ezekon kívül is még nagyon sokat értelmeznek vagy „értelmesítenek” ma is a nem nyelvész érdeklődők. Ezért a tudományos ismeretterjesztés is igen nagy hasznát

veszi a munkának, s talán éppen ezért lett volna célszerű, ha részletesebb bevezetésben foglalkozott volna a magyar névadás rendszerével, a névadás indítékaival, nyelvi eszközeivel, a népetimológiás névváltozatokkal, és esetleg a névfejtés módszereit példákkal illusztrálja. A nem szakember számára így bizonyosan magától értetődőbb lett volna többek között a -falva utótagú földrajzi nevek oly gyakori -fala, -fa végződésűvé válása.

1970-ben a Nyelvőr hasábjain (XCIV, 334—44) megjelent szótártervezetben a Tájékoztatót próbacikkek követték. Ezek egynémelyikében — ellentétben a végleges formával — a több történeti adat kitűnően megvilágította a laikusok számára is a kielemezhetetlen földrajzi nevek elhomályosult összetételi tagjait. Például a Berettyó szócikkben a R. jó 'folyó' utótagú más földrajzi nevekre is adott példák nyelvtörténeti adatai.

Meg kell említeni, hogy e mű szorosan kapcsolódik A magyar nyelv történeti—etimológiai szótárához. KISS LAJOS mint annak egyik szerkesztője és szócikkírója gazdag tapasztalatait fölhasználva minden esetben hivatkozik a TESz.-re, amikor a földrajzi neveket alkotó közsók eredetét, etimológiáját, jelentését szükséges még jobban megvilágítani, vagy amikor egy földrajzi tulajdonnévből származó köznévről beszél.

Kétségtelen, hogy a FNESz. hatalmas szintézis, de természetszerűleg nem zárhatja le a kutatásokat. Mind mennyiségileg, mind pedig a bizonytalan vagy ismeretlen eredetű szavak, nevek esetében etimológiailag is folytatandó a munka. A kötet megjelenése óta is gazdagodott már új névfejtésekkel a névtudomány. Legutóbb például MEZŐ ANDRÁS (MNY. LXXVIII, 175—80) sok történelmi, nyelvtörténeti adat támogatásával adott új, meggyőző magyarázatot Törökbálint nevének eredetére. A kutatások szerencsére nem állnak le, s az új eredményeknek a beépítése a következő kiadásba éppen annyira fontos, mint a mai határainkon kívül levő magyar földrajzi nevek etimológiai magyarázata, s ezeket minden bizonnyal meg is kapjuk hamarosan a szerzőtől.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a magyar szakirodalomban egyedülálló könyv a Földrajzi nevek etimológiai szótára. Mind a névtannal, nyelvészettel, történelemmel, néprajzzal foglalkozó tudományos kutatóknak, mind pedig az érdeklődő nagyközönségnek nagyon fontos, hasznos, nélkülözhetetlen kiadvány. Méltán népszerű, okkal lett sikerkönyv és hiánycikk, s nagyon örülhet mindenki a viszonylag gyors második kiadásnak.

J. PAPP ZSUZSANNA

ISABELLA REGÉNYI — ANTON SCHERER, Donauschwäbisches Ortsnamenbuch. Darmstadt, 1980. 188 lap + 12 térkép.

REGÉNYI IZABELLA és SCHERER ANTAL munkája közvetlen érdeklődésünkre tarthat számot. Az általuk tárgyalt terület (Bosznia és Hercegovina kivételével) az élő és a történeti magyar nyelvterületből a Duna—Tisza—Dráva—Száva vízvidékét fogja össze. Az elhatárolás területileg önkényes, inkább történetileg indokolt: a Bécs alatt meginduló (1683) felszabadító harcokat követő nagy telepítések — a Krassószörényi bányavidéken 1830-ig is tartó németajkú bányatelepések lakta — helységeket fogja össze. A Bosznia és Hercegovina területét érintő részeit nem ismertetem a könyvnek.

Igen nagy kutatói munkásságot és — nehezen hozzáférhető — irodalmat feldolgozó apparátust tudtak céljaik érdekében mozgósítani. Irigylésreméltó könyv: szép a kiállítása, jók a térképei!

Rövid bevezető, történeti áttekintés után országonkénti ismertetés következik (Magyarország: teljes jelenlegi területe; Jugoszlávia: Temesköz délnyugati fele, Szerémség, Szlavónia — a történeti magyar Tótország —, Horvátország — Zágráb vidéke —; Románia: Temesköz északi fele, Szatmár megye). Számunkra nagyon új a hazánk teljes területén élő és a szatmári németeket is a dunai svábság fogalma alá összefogni. Aligha tarthatjuk helyesnek például a soproni vagy börsönyi középkori németiséget idevonni. Ezt a szerzők is szükségesnek látják megmagyarázni (4).

A könyv célja gyakorlati. Fenntartani, feledéstől megmenteni a felsorolt helységek német neveit. Miután a trianoni béke után egy-egy helységnek háromnyelvű névváltozata is kialakult (például magyar—német—román), gyakran egy nyelv több névalakot is ismer, szükségessé vált a terület (és népiségének) tagjai, kutatói számára egy konkordancia, amely minden viszonylatban biztos egyeztetést nyújt. Ezt szolgálja elsősorban a könyv. Korlátot két tekintetben ismer. Csak azokat a helységeket tárgyalja, amelyeknek német neve van, vagy amelyben (a II. világháborút követő áttelepítések előtt) legalább 10 főnyi német anyanyelvű lakosságot mutatott ki valamely népszámlálás. Ennek megállapítását a különböző országok népszámlálási adataiból merítették, dolgozták össze.

A helységek „német” neve alatt szintén igen tágan értelmeznek a szerzők. A magyar (horvát stb.) helységnév német tájnyelvi kiejtésétől (hazánkban HUTTERER MIKLÓS gyűjtése nyomán), a történeti német helységnevekig (beleértve POGÁNY IRÉN Buda-környéki német városrészneveit is) gazdag gyűjtést találunk.

„Ide kapcsolódik még egy különleges tünemény” — írja az egyik szerző, SCHERER ANTAL. Magyar, délszláv és román névalkotók mintájára, akik az idegen neveket „nemzetiesítették”, ’ungarndeutsche’ kutatók, elsősorban TAFFERNER ANTAL (aki „Tóni bácsi” néven ismert honfitársai között), bányásztak ki oklevélbeli régi német vagy németül csengő neveket (például Nagymarosnak csak oklevélből ismert a régi német Neustadt neve), fordítottak másokat, vagy alkottak újakat.

Itt azonban meg kell állnunk. Ugyanis a magyar, délszláv és román (s a talán legszorgalmasabb nem említett szlovák) névalkotások államjogi alapon születtek. Ugyanúgy, mint Ausztria tette a trianoni békeszerződéssel hozzá került Burgenland területén, a német népi neveket véve használatba, formálva, alkotva. TAFFERNER ANTAL és ismeretlen társai munkájából az okleveles írásbeli adatok összegyűjtése értékelendő. Nem tudunk azonban egyetérteni azzal, hogy az oklevélbeli Neustadt nevet an der Donau kiegészítéssel látja el, Kismaros községnek meg egy Kleinneustadt an der Donau fantázianevet készít. Még az is elfogadható lenne, ha a helységnév magyarázataként, helységnévfejtésként idézőjelben és kisbetűvel fordítást adna; teljesen komolytalan és értelmetlen azonban új német neveket alkotni. Például: Kaposvár = Ruppertsburg (valamit hallhattak Ropolyújvár nevééről?), Kátoly = Kattl/hof (itt még szinte ráhibáztak, a név valószínűleg a német Kattl ’Kati’ női névből való, ugyanis a Győr nembeli Óvári Konrád birtokai között több német személynévből keletkezett, nominativusban álló helységnevet ismerünk: Héder, Permán, Tabód), Kecséd = Kerhegg, Kismányok = Kleinmangarth, Kunbaja = Kumborn, Magyarszék = Ungarisch-stuhl (jóllehet a szék itt ’láp’ jelentésű, a mai Baranya-csatorna régi neve Szék Bach volt — lásd a II. József-féle felvételt!), Mekényes = Stockbrunnen, Szinérváralja = Leuchtenburg, Szőkéd = Söcking és így tovább. Van-e értelme ilyen „házi” vagy „magán” használatra, szórakozásként /?/ készített, fabrikált neveket — kutatóknak ajánlott — munkában megjelentetni?

A magyar (horvát stb.) helységnevek német tájnyelvi kiejtésének kérdése — meglátásom szerint — további fejtegetést érdemelt volna. Ez eddig szokatlan jelenség, bár példa van rá. A keleti német nyelvterület számos szláv helységneve a német nyelvhasználatban így németesedett el, sőt nem egy így értelmesült. Ott azonban egy államjogilag német (NDK) és németnyelvű területről van szó. A történeti fejlődés is szépen követhető (vö.: KÖRNER SZIGFRÍD, Die patronymischen ON im Alt-sorbischen, Berlin, 1972.). — Nálunk még egy kérdés vetődik föl. A nemzetközi útjelző táblákon a hivatalos helységnevek szerepelnek, úgy mint legtöbbször a vasútállomásokon. Még legújabbban is szigorúan módosították Szentdienes község (és vasútállomás) nevét Szentdénés-re. Szóba sem kerülhetett például egy nyelvjárási Szengyenizs kiírása. Most viszont egy német nyelvjárási kiejtés feljegyzése nyomán, sőt annak értelmezésszerű továbbfejlesztésével látjuk a neveket e jegyzékben. Pl. Abaliget > Abaling, holott a magyar nyelvjárási Baliget volt ismeretes a németben. A kérdés felvetése időszerű: tisztázzuk a magyar helységnevek nemzetiségi alakját — ha van, de ne kreáljunk, ha nincs!

WINDISCH KÁROLY GOTTLÍB 1790-ben Pozsonyban megjelent *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen* című könyve tartalmaz ilyen csodabogarakat: minden helységnévnek magyar, latin, német és román nevét közli, akarom mondani elkészíti. Imigyen: Maros-Solymos, Falcovius, Falkendorf, Solymis; Nyavalyásfalva, Miserovicus, Elenddorf, Nyievojes stb. A magyar és gyakran a román név élőnyelvi adat, a latin és a német (Szászföld és a szász székek kivételével) játékos csinálmányok. 1790-ben e játék még elrendelhető volt. Ma már — még ha nosztalgiahullámról beszélünk is — közhasználatú helységnévtárban helye nincsen!

Ahogy Windisch — egyébként közhasznú — munkája, ez a könyv is — a fentebbi okok miatt — csak ellenőrzéssel használható a német helységnevek megállapítására. Feltétlenül használható azonban a nagy alaposságra valló és feldolgozott irodalom, amelynek nem egy adata ismeretlen a hazai névtannal foglalkozók előtt is. A Tafferner Antal csinálmányait jelző T-betűs adatok — és sok-sok jelzetlen társa — irgalom nélkül törlendő egy esetleges következő kiadásból. Nagy kár volt ezeket belekeverni az egyébként — mint már említettem — nagy és érdemes munkát és apparátust mozgósító gyűjtésbe.

Más lapra tartoznak a tájnyelvi alakok, névformák. Ezek értéke — például a magyar-német hangmegfelelések vizsgálata kérdésében — vitán felül áll. A kérdés ott merül fel, hogy német neveknek lehet-e tekinteni a magyar nevek németajkú kiejtésait. Miután meglehetősen sokat foglalkoztam a magyar és a nekik megfelelő idegen nyelvű helységnevek gyűjtésével, vizsgálatával, erősen megkérdőjelezendőnek tartom például a Tabód = Toboldsdorf, Tarján = Tauland, Keskend = Geisdorf, Sarwaš (~ Szarvas) = Hirschfeld, Versec = Hennemannstadt adatokat. Utóbbihoz nem tudom mit szólna a „Hét sváb”, ha hallaná.

Ha ennyi új és ismeretlen német nyelvű adatot tárol, az ilyen egyeztető névtárnál feltétlenül szükséges lett volna a források rövid jelzetére, évszámára hivatkozni. Az ismertetés szerzője évtizedek óta kíséri figyelemmel a Kárpát-medence párhuzamos helységneveit, így a németeket is, feltűnő a számos csinálmányként ható új német név, névalakítás — amely eddigi forrásaimban ismeretlen volt, illetőleg csak újabb kiadványokban (pl. WEIDLEIN JÁNOS legújabb munkáiban, SCHMIDT-TOMKA GUSZTÁV írásaiban stb.) bukkannak fel.

Igen értékes e mű, mint konkordancia, de ez sem teljes az egész Kárpát-medencére vonatkozóan (lásd Csehszlovákia és Jugoszlávia területét érintő részeit). Égetően szükség lenne — egyetértve az elhunyt Schramm Ferenc kitűnő javaslatával — az 1913-as helységnevtárra alapozva, hasonló gondossággal készített, és csakis történeti adatokra támaszkodó névmutató, névegyeztetés.

A névszedet olvasgatása során egy-két hiányzó adatra is bukkantam, — ami ilyen hatalmas anyagban elkerülhetetlen. Például Aurélháza nevénél a népi Hollér (SzegSz.) név hiányzik. A Valea Minişului = Minischtal név is felkeltette érdeklődésemet: magyar neve is hiányzik, és a 10. sz. térképen sem szerepel. Talán telepítés útján keletkezett új név a Krassó-Szörény megyei Ménes-folyó völgyében. Mint onnan elszármazott család sarját, kétszeresen érdekelt volna, ugyanis a szűk Ménes völgyében hová lehetett telepíteni?

A könyvhöz igen jól áttekinthető, szépen rajzolt 12 térkép tartozik. Ezek közül az 1. számú áttekintő lap. A trianoni béke szülte „Burgenland” névnek magyar területre is felírásával, a mai „West-Ungarn”-nak 'östlisches Burgenland' (186) értelmezésével nem tudunk egyetérteni. A 2. sz. térkép felirata (Magyar vármegyék az 1784. évben) — gyanításom szerint — felcserélődött a 3. sz. térképével. A térképábrá-

zolta megyerajz ugyanis nem ismeri a külön Krassó és külön Szörény megyét. A kettő területén csak az 1873. évi XXVII. tv. intézkedett a határőrvidék felszámolásáról, majd 1880-ban Krassót és Szörényt egyesítették. Nem szerepel Torna vármegye sem, amely 1882-ben egyesült csak Abaúj megyével. A 3. számú térkép (A magyar megyék beosztása az I. világháború végéig) ábrázolja az 1784. évi állapotokat! Viszont „Temeswarer Comitát” sohasem volt. A 4. sz. térkép az úgynevezett kétszázézes „Generalkarte”-k áttekintő lapját adja. Az 5—12. sz. térképek részletrajzok egyes német települési területekről.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy értékes munka az ismertetett könyv. Hiányai és tévedései megerősítik azt a kívánságot, hogy magunk is gondoskodjunk hasonló összeállítású történeti helységnévtárról. Térképekkel Akkor talán elkerülhetők lennének a filakovoi, tirgumureși, Nagymaros—gabcsikovoi s hasonló névalakok az idegenforgalom és a napisajtó szövegeiben.

REUTER CAMILLO

Vajdaság helységeinek földrajzi nevei. 2—6. kötet. Szerk.:

PENAVIN OLGA és MATIJEVICS LAJOS. Kiadja az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tudományügyi Önigazgatói Érdekközösség támogatásával. Újvidék, 1976—1981.

Nagy szégyennel kezdek e sorozat öt kötetének ismertetéséhez. Ugyanis a magyarországi névtudomány kutatásainak eredményeire a leggyorsabb reagálást, kiadványaink rögtöni ismertetését a jugoszláviai magyar nyelvészekről kaptuk mindaddig, s mi — az első kötetük ismeretése óta (NévtÉrt. 1. sz. 51—5) — egy szót sem szóltunk további munkálataikról. Pedig szinte esztendőnként jelentek meg az újabb eredményeket magukba foglaló, különböző terjedelmű, de egyaránt értékes tartalmú füzetek. Mindegyikben egy-egy „kommuna” (nagyobb helység a hozzá tartozó, körülötte fekvő kisebb községekkel, pusztákkal — talán a régebbi „körjegyzőség” szavunk felel meg neki legjobban) helynévanyagát találjuk, s ha azt nézzük, hogy a szerzők más irányú és sokoldalú tevékenysége mellett évente egy-egy ilyen könyvet publikálnak Jugoszlávia magyar helyneveiről, meglepődve s kissé meg is ha-

tódva csodáljuk eredményeiket, s az eddigeknél több elismerést kelle-
ne adnunk ezért a hihetetlen mennyiségű időt és energiát fölemésztó mun-
káért. Ha viszont a Vajdaság térképére esik a pillantásunk, s megállá-
pítjuk, hogy 44 ilyen kommuna van összesen, s még 38 helyneveinek a
közzététele áll a szerzők előtt, lelkesedésünk nem csökken egy jottá-
nyit sem, de kevésbé látjuk optimistán a jövőt. Különösen azért nem,
mert Mirnics Júlia váratlan és tragikus halálával kéttagúra csök-
kent a közzetevő kollektíva száma, s az újabb kötetek munkálataiba
nem vontak még be eddig a szerkesztők szorgalmas és ügybuzgó fia-
talokat.

Az imént említett első kötetnek az ismertetése fölment az alól,
hogy a sorozat megindulásáról, annak előzményeiről, körülményeiről
írjak. Az ottani előszóban kifejtett elvek, szempontok, gyűjtési és ellen-
őrzési módszerek, a közzététel technikájának leírása különben sem is-
métlődik meg az újabb kötetekben. Ez természetes következménye a
helyvel való takarékoskodásnak, s az adattárak fölhasználóit nem aka-
dályozza munkájukban. Annál inkább nem, mert a szerkesztők (és a
szerzők — ugyanazok lévén) mind elméleti, mind gyakorlati területen
következetesek önmagukhoz, és híven követik az első (bácstopolyai)
füzet módszereit. Ezt nagyon helyesen teszik. Még akkor sem lenne
tanácsos ezeken változtatni, ha némileg egyszerűbb, esetleg jobb meg-
oldások merültek volna föl a munka végzése közben, hiszen így lesz
egységes és összefüggő a teljes sorozat.

Az újabb kötetek bibliográfiai adatai a következők:

2. szám: PENAVIN OLGA -- MATIJEVICS LAJOS, Szabadka és környé-
ke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1976. 333 lap.
3. szám: MATIJEVICS LAJOS, Kishegyes és környéke földrajzi nevei-
nek adattára. Újvidék, 1977. 127 lap.
4. szám: PENAVIN OLGA -- MATIJEVICS LAJOS, Ada és környéke
földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1979. 167 lap.
5. szám: PENAVIN OLGA -- MATIJEVICS LAJOS, Zenta és környéke
földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1980. 127 lap.
6. szám: PENAVIN OLGA -- MATIJEVICS LAJOS, Szenttamás földrajzi
neveinek adattára. Újvidék, 1981. 80 lap.

Valamennyi kötet rövid tájékoztatót ad a földolgozás módjára, a
különböző jelek használatára, s közli a kutatott települések magyar és
szerbhorvát neveit. Ez után a címben szereplő kommuna rövid jellem-

zése következik, amely tartalmaz topográfiai leírást, történelmi és helytörténeti tudnivalókat, népmozgalmi adatokat, jelenkori statisztikákat a lakosság összetételéről, gazdasági és művelődési viszonyairól stb. Mind-egyik kötetben megtalálható a Vajdaság térképe, amelyen valamennyi kommuna határa szerepel a kutatóknak föltűnő kiemelésével. A több helységet is tárgyaló kötetekben még egy térkép van, amely a kisebb községek, lakott helyek fekvését, egymáshoz való elhelyezkedési viszonyait szemlélteti.

Az adattárak adják a kötetek legterjedelmesebb és legfontosabb részeit. Valamennyi község, kisebb település külön szerepel bennük. Először a helységnévre vonatkozó adatokat találjuk meg bőszeges földrajzi, történeti és statisztikai adattal, majd a területén levő kül- és belterületi helynevek vegyesen, betűrendben következnek. A szócikket a köznyelvi névalak vezeti be. Utána következnek a nyelvjárási alakok (ahol van, ott a szerbhorvát név is), majd kerek zárójelben áll az esetleges hivatalos név. Valamennyi névnek hol?, honnan? és hová? kérdésre felelő magyar ragos formáját is megkapjuk itt! Végül az objektumra vonatkozó tudnivalók (meghatározás, térszínforma, művelési ág, néveredet, népetimológia, helytörténet, néphagyomány stb.) zárják a névcikkeket.

Meglepő, hogy sem tildével való azonosítást, sem rövidítést nem használnak a szerzők. Kétségtelenül ez is szebbé, pontosabbá, könnyebben használhatóvá teszi a munkát, de különösen az tetszik, hogy — a magyarországi gyakorlattól eltérően — minden névcikk külön sorban, félkövér szedésű köznyelvi névalakkal kezdődik. Azzal biztosan sok időt és kiadási költséget takarítanak meg, hogy az egyes neveket térképeken nem lokalizálják, de az esetleges későbbi fölhasználásnak (különösen a helytörténészeknek, régészeknek, geográfusoknak) ezzel talán sok gondot is okoznak majd.

Valamennyi kötet adattárát a földrajzi köznevek szótára követi. Ezekben külön sorolják föl a magyar és az idegen eredetű szavakat. Röviden utalást kapunk a nem magyar nemzetiségek által használt földrajzi köznevekre is. Az adatközlők, gyűjtők és ellenőrzők neveinek felsorolása s egy elég gazdag irodalomjegyzék zár le minden kötetet.

A sorozat eddig megjelent számai is jelentős eredményei nemcsak a jugoszláviai, hanem az egész magyar névkutatásnak. Névtudományunk óriási anyaghoz jut általa, aminek földolgozása, vagy bármilyen jellegű hasznosítása a jövő föladata.

HAJDÚ MIHÁLY

CZEGLÉDI IMRE, Békéscsaba utcanevei. Békéscsaba, 1981.

Kiadta a Békéscsabai Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. 153 lap + térk.

Örvendetes jelenség, hogy utcaneveink történetével, struktúrájának vizsgálatával egyre többen foglalkoznak, s Magyarországnak legalább tizenöt városáról van már rövidebb-hosszabb történeti vagy jelenkori földolgozásunk. Ezeknek a jelentősebbjei sorába illeszkedik be CZEGLÉDI IMRE könyve, amely kiváló történeti módszerekkel és alapos kutatómunkával készült, sok pontos adatot tartalmazó összeállítás.

A kötet bevezetése (7–23) a város utcanévrendszerének vázlatos történetét adja 1851 és 1976 között. Az első utcanévösszeírás ugyanis 1851-ben történt, amelynek 69 nevét SZABÓ FERENC, Békés megye helységeinek utcanevei a múlt század közepén (Gyula, 1961.) című tanulmányában közölte, s ez valóban igen jó kiindulópont a további összevetésekhez. Czeglédi Imre nagyszerűen ki is aknázza a benne rejlő lehetőségeket: nemcsak azonosítja a mai utcákkal a múlt század közepének utcaneveit, hanem jelentéstani vizsgálatnak is aláveti őket. Megállapítja, hogy a természetes névadás (irányjelzés, milyenség, domborzat, benne álló épületről való elnevezés stb.) sokkal gyakoribb (50%-nál is több) volt, mint ma bárhol is Magyarországon. (Érdekes, hogy ezek között a természetes utcanevek között egyetlen szlovák szó sem szerepel az akkor még zömmel nemzetiségiek által lakott Békéscsabán.) Még jobb a természetes nevek aránya az 1865-ben készült összeírás tanúsága szerint. Jóllehet ekkor már megjelennek az „emlékállítási célú” személynévi eredetű utcanevek (Békéscsabán az első a Széchenyi utca még Széchenyi halálának az évében). 1910-ben az utcanevek kétharmadát megváltoztatták, s általában személynéveket adtak a régi, természetes utcanevek helyett. Így az összes névnek már 63%-a személynévi eredetű lett ekkor! Általában a honfoglalás kori vezérek és a magyar királyok lettek a névadók, de néhány korabeli politikus (még életében!) is utcát kapott. A későbbi névváltoztatások (1929, 1938, 1945, 1946, 1949, 1958. stb.) nagyrészt országos rendeletekre történtek, s még az adott nevekben is alig tértek el a sablonos vagy éppen kötelező névadási gyakorlattól. (Az 1956-os, rövid idejű névváltoztatásokról nem szól a könyv.) A mai névanyag megoszlása szinte azonos az 1910-belivel (62% személynévi, 18% helynévi, 8% állat-, illetve növénynévi eredetű).

Ezt a rövid történeti és jelentéstani földolgozást csak bevezetésnek szánta a szerző a valóban jelentősebb és terjedelmesebb „Utcanevtár” (27–145) elé. Ez az adattár betűrendben sorolja föl az egyes utcaneveket. Megadja előfordulási évükkel együtt a régebbieket, s alapos, részletes magyarázatot közöl mindegyik névhez. A személynévi eredetű utcáknál a névadóról megfelelő adatokkal alátámasztott életrajzokat is találunk. Különösen értékesek a helytörténeti följegyzések, amelyek általában túlmutatnak az utcanevtörténeteken, néha kisebb tudományos igényű cikkek.

A történeti neveket föltűnő jellel különbözteti meg a jelenkoriaktól. Számos esetben utalásokkal hívja föl a figyelmet a keresett név tárgyalási helyére. Nagyon gyakran hivatkozik forrásokra, amelyek elsősorban levéltári iratok, tanácsülési jegyzőkönyvek, de számos helytörténeti munka is található közöttük, s a szóbeli közlések sem ritkák. A forrásjelzetek, rövidítések föloldásai zárják a kötetet.

Két szemléletes térképe van a könyvnek. Az egyik (11) a város belterületének alakulását, növekedését ábrázolja öt időpont (1843, 1884, 1911, 1943 és 1976.) helyzetének egybevetésével. A másik térkép nagyméretű melléklet, amely az 1976-os utcákat és utcaneveket tartalmazza a VII. kerületként Békéscsabához csatolt Mezőmegyer község térképével együtt. A melléklet hátoldalán az utcák betűrendes fölsorolása található a visszakeresést megkönnyítő térképhálózati számokkal.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy CZEGLÉDI IMRE könyve kiváló utcanevtörténeti alkotás. Pontossága (az említett rövid életű névváltoztatások mellőzése ellenére) megfelelő, lelkiismeretessége az adatok összegyűjtésében tiszteletreméltó, s óriási anyaga következtében nagy nyeresége névtudományi szakirodalmunknak is.

H. M.

MADAS JÓZSEF, Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény.
Pécs, 1978. 767 lap

A Baranya megyei levéltár forrásmunkáinak sorozatában, a pécsi Janus Pannónius Múzeum kiadásában jelent meg MADAS JÓZSEF bányamérnök számos év kutatómunkáját összegző, vaskos, kiváló munkája.

A mű szerény címe nem árulja el azt a sokéves, hatalmas aprómunkát, amelyet szerzője önzetlenül belefektetett. Nem véletlen, hogy a földmérésben, térképszerkesztésben jártas bányamérnök vállalkozott arra,

hogy Pécs város töröktől történt visszafoglalásától (1686, október 21.) az 1895-ig használatban volt 1856-os telekkönyvig — valamennyi írásos, térképi forrást felhasználva — Pécs belvárosának telkeit (a rajtuk levő házakkal, építményekkel) egyenként feldolgozza. A szerző is aprólékosan leírja munkájának nehézségeit, kényszerűen megállapítja azt, hogy „Az [eddigi] publikációkban közölt helymeghatározásokat gyakran nem sikerült mai hellyel azonosítani. A múlt utcaneveit nem ismertük.”

S itt érzjük ei a Névtani Értesítő olvasóinak érdeklődési körét. A szerző egyrészt fáradhatatlan munkájával feltárta Pécs régi utcaneveit, s azokat pontosan azonosította a mai belváros meglevő telkeivel, utcáival házzszámonként. Bár 1933-ból ismerjük BÁRDOS ISTVÁN Pécs régi német utcanevei című doktori disszertációját a pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának német intézetéből, de ez minden gondossága ellenére félreérthető, sőt félrevezető. Ugyanis BÁRDOS ISTVÁN csak az 1722-ben készült — s MADAS kutatása szerint tovább nem élt — német nyelvű telekkönyvet dolgozta fel, illetőleg csak a városi tanácsülési jegyzőkönyvek német adataiból kalászott. Súlyos hibát követve el azzal, hogy dolgozatában sehol sem említi meg, hogy e tanácsülési jegyzőkönyvek ugyanekkor — felváltva — változó magyar vagy latin nyelvűktől függően magyar és latin neviükön is nevezik az utcákat. Ebből azután napjainkban WEIDLEIN JÁNOS, Die Schwäbische Türkei II. (1980.) című munkájának Fünfkirchen fejezetében sajnálatosan téves következtetéseket vezet le.

MADAS JÓZSEF ezirányú eredményeire most nem is térek ki. A Névtani Értesítő olvasói előtt az Adatgyűjtemény alapját képező kézirat, bő idézeteket tartalmazó adattár nyomán — amelyet a szerző előzékekenyen rendelkezésemre bocsátott — egy cikkben óhajtom bemutatni Pécs utcaneveinek kezdeteit, s tisztázni a BÁRDOS-féle könyvből következő félreértéseket.

MADAS JÓZSEF kitűnő Adatgyűjtemény kötete személynévutatóinknak is kiváló adattár, illetőleg fáklya a tüzetes kutatásban, hogy a roppant érdekes, soknyelvű (spanyol és francia családnevek is éltek) pécsi vezetéknevek feldolgozásában világosságot teremtsen. „A családneveket betűszerinti pontossággal igyekeztem visszaadni, de a keresztneveket — ha csak lehet — mai magyar alakban. Ez, különösen a 18. században, gyakran arra vezet, hogy ugyanaz a személy többféle, sokszor alig hasonlítható neveken szerepel, de ezt nem találtam elég oknak

arra, hogy a találak helyett, vagy azok közül egyet kiválasztva szerepeltessek állandó családnévként. Különösen a szlávoknál fordul ez elő a József császárt megelőző korban, de van sok ilyen eset másoknál is. Külön kategória, amikor — a 18-ik század elején — a családnévet sok esetben a foglalkozás pótolja, de még gyakoribb a származási hely ilyen használata."

A visszafoglalt Pécs üszkös romokba hanyatlott város, amely még ki sem heverte Zrínyi Miklós, Batthyány Ádám és Hohenlohe gróf felpörköléseit. A visszafoglalás utáni 15 év a katonai igazgatás, a kamarai igazgatás és Radonay Mátyás pécsi /katona/püspök birtokvisszaszerző — találóan — marakodásával telik el; amikor a városra csapnak Rákóczi kurucái (protestáns vallási sérelmek) és Herberstein rác (görögkeleti vallási sérelmek) csapatai, és az előző 15 év minden eredménye újra porbaomlik. Gyakorlatilag 1704-től indulhat az élet újra. MADAS is — egyes szerencsés adatoktól eltekintve — 1712-től tudja folyamatosan levezetni egy-egy belvárosi telek életét 1895-ig.

Metódusa, hogy összegyűjtött minden adatot egy-egy telekre vonatkozólag, s ezt rövid tömondatokban időrendbe szedte. S itt jelentkezik a névtani kutatónak szerencsés helyzete. Ugyanis az akkori, meglehetősen bizonytalan vezetéknevek „ház ~ telek tulajdonos" nevekké válnak egy-egy teleknél, s az egymást követő magánjogi (adásvételi, örökösödési, kölcsönügyleti stb.) aktusok vaskövetkezetességgel bizonyítják a névváltozatok, sőt névváltoztatások személyének azonosságát.

Íme a példák! Míg 1712-ben még ilyeneket is olvashatunk „Egy rác égett helye", „Egy ácsmester égett helyét megvette Wóber András (1712) > Weber András (1714) eladta Miller Zakariás volt markotányosnak > Müllner Zakariás (1718) eladta Abraham Józsefnek" (504). 1712: Budimacz [ö: Budinac] Tamás, 1713: Buday Tamás, 1722: Budai Tamás, 1727: Budaj Tamás, 1729: Budai Tamás (241). — Vagyis látjuk, hogy a Baranyában ma is dívó és élő horvát névadás Budinac 'budai' késsőbb a magyar Budai alakban jelenik meg. Ha a név nem lenne egyetlen és folyamatosan azonos telektulajdonosé magánjogi aktusokban, nem tudnánk rájönni a Budinacz ~ Budai nevek viselőjének személyazonosságára. — Hasonló névsorozatok — változatok — csak bemutatásképpen a következők. 1719: Matthiavics Mihály, 1722: Mathiavics Mihály, 1727: Barjaktar [ö: Bajrakdár 'zászlótartó'] Mihály, 1737: Matiovics Mihály (242), 1712: Kovacsovics Miklós, 1722: Kovasovics Miklós, 1727: Zubancsia

Mikolarovics, 1737: Kovacsevics Miklós zubbonyos, 1763: Kovacsevics Miklós, 1764: Kovachevich István, 1774: Kovacsevics István (243), 1718: Julancsy Mátyás, 1722: Julancsy Máté, 1727: Csulancsia Mátyás (244). — Amint látjuk, a névváltás közönséges, igen gyakran a foglalkozásnév, vagy volt katonai tisztségének neve válija fel a vezetéknevet (ha ilyenről beszélhetünk), míg a keresztnév változatlan, bár itt is van névtévesztés, amikor a Mátyás és Máté nevet összekeverik.

A Pécs~~ett~~ lakó magyar, horvát és német nemzetiségeket a katolikus vallás fogta össze. A protestánsokkal szembeni türelmetlenség jórészt a kurucok támadásakor ütött vissza. Míg a görögkeleti szerbeket hitük ellen való vallási (nem nemzetiségi!) türelmetlenség a városi vezetésből, képviseltetésükből kizárta, sőt idővel — ha nem tértek át a katolikus hitre — a várost el kellett hagyniok. S miután mindkét esetben elsősorban a német kamarai tisztviselők, illetőleg a szerzetesrendek német származású papjai voltak a vallási türelmetlenség képviselői, ennek véres következményeit ismerjük a kuruc betörés és az úgynevezett „rácdúlás”-ként számon tartott eseményben, amely a város német polgárságára sújtott le. Ez tulajdonképpen annak az — 1703. április 19-én befejeződött — harcnak a következménye lett, hogy I. Lipót viszszaadta — habár nova donatioként — a pécsi katolikus püspökség földesúri jogait.

A katonai, illetőleg kamarai közigazgatás Radanay püspök minden ezirányú igényét igyekezett gáncsolni, s a két fél között nem épületes tényekben merült ki e vita, másrészt a helybeli görögkeleti szerbeket (akkori nevükön rácságot) igyekezett felbújtani, részükre bécsi támogatást szerezni a püspökség (káptalan, székesegyház stb.) földesúri igénye ellen. Ezért 1704 után Pécs~~ett~~ csak magyarokat, németeket, katolikus horvátokat (akiknek jórésze a potorok — muzulmán hitre tért horvátok — közül kerültek ki) találunk. A városi polgárság — közösen féltve csekély függetlenségét a városvezetésben —, amely a katonai igazgatás és kamarai igazgatás marakodása között lassan-lassan kialakult — előtérbe tolva a mindenben előnyt és támogatást élvező pécsi német polgárokat, külön Bécsig instanciáztak a püspökség földesúri jogainak visszaállítására ellen. Ez a közös gazdasági, igazgatási érdek volt az amalgamizáló erő, a katolikus vallás pedig lehetővé tette összeházasodásukat. Ez csakhamar a kisebbségi németséget és horvátságot minden különösebb ösztökélés nélkül beolvasztotta a magyarságba. Elő-

segítette ezt az is, hogy a német és horvát iparosság nemcsak a város polgárainak, hanem annak magyarnyelvű környezetének is dolgozott, és így a magyar nyelv ismerete, gazdasági, üzleti, megélhetési érdeké is vált. Ezért 1763. november 1-én a tanácsulési jegyzőkönyv 17. pontja így szól: „Anno 1759. május 11. napján küldött Császári és Királyi parantsolat szerént meghagyattatnék, hogy mindennemű Prothocolatiok helységbéli nyelven tétetődgyenek, azért is ezen túl magyar nyelven legyenek minden Prothocolatiok, annyival is inkább, hogy azon nyelvet majd minden nemzet meg érti.”

Tehát gyakorlatilag a Habsburg házbéli császári intézkedés okozta Pécssett a német nyelvű írásbeliség — egyidőre való — háttérbeszorítását, miután addigra a magyar nyelv mint közvetítő nyelv általános ismeretnek örvendett. Szükségesnek tartom ezt a tényt — amelyet eddig érthetetlenül — minden ez időre vonatkozó publikáció mellőzött, kidomborítani. Ugyanis ismételten visszatérő vád, s az újabb, a baranyai német-séggel foglalkozó külföldi közlemények is „Infolgo der gewaltsamen Madjarisierungsaktionen ist auch das Deutschen Fünfkirchen...fast völlig verschwunden.” (WEIDLEIN, 23) megállapítással rögzítenek, a tények ismeretének hiányában, teljesen hibásan.

Ezért látjuk — amikor még a nevek nem állandósultak — hogy a névadás is hullámozó, bár talán a német nevek még a legszilárdabbak. Íme néhány példa! 1712: Özv. Erlichné Borbála, 1722: Oerlichné Borbála, 1729: Oglerné Borbála (377—8); 1774: Cziriaky János, 1783: Szabó Cziriak János szűcsmester (uo.); 1712: Marinko Konjugy, 1714: Marincsics Anna Mária és fia József, 1722: Marinkovics József (437); 1727: Özv. Nádassiné, 1738: Nádasi /Korporalovics/ Miklós vármegyei hajdú, 1752: özv. Nádasi Miklósné (uo.); 1722: Kaposvári Csurcsia Mihály, 1737: Kaposvári Mihály, 1737: Kapusvári árvái, 1740: A kaposvári kapu őrsegének háza — tehát a család a pécsi Kaposvári, másként Vas-kapu mellett lakván kapja a „Kaposvári” megkülönböztető, majd családnevet, 1748: Kaposvari Marianna, 1751: Kaposváry árvák, 1752: Kaposovics árvák háza — itt ismét horvát vezetéknev bukkan fel, igazolva a család többnyelvűségét, 1753: Kaposvay Marianna eladta üres telkét (478—9). 1712: Haiduk Mátyás, 1722: Hryduc Mátyás és Radasics Gy. háza, 1727: Roszhajdo Márton (483); 1737: Hillmaér József nyeregjártó kertje, 1748: özv. Hilmajer Magdolna, 1752: Özv. Holmayer József-né nyerges — a német név módosulásai a lejegyző hallása szerint (491);

1722: Özv. Puguay Péterné most Kovasovich Mihályné — a korai halálások miatt az özvegyek névváltozásai még gyakoribbak, 1742: Bukvainé kertje (503); 1764: Birjanacz /Didovatz/ Antal, 1774: Didovatz Antal szűrszabó mester — a ma is élő Dedovác iparoscsalád őse (437); — Néha azonban mosolyog is a szigorú adminisztráció, amikor a kézrekerülő személy közismert lehetett: 1722: Pochsina Mária özvegy, 1734: özv. Posina Nina, és végül 1737: Mina háza (438); 1712: Szedeczky Imre, Jakó Horváth Kranecz Mihály, 1718: özv. Mária eladta Horváthné Juliának, 1722: özv. Crainiz Mihályné, most Nancsizné, 1727: Nancsics Tamás, 1737: Juliska özvegy, 1741: özv. Nancsics Tamásné — amikor megint szigorúbbak voltak a nevek lejegyzésében, 1748: Juliska özvegy — szívesebben fogta a toll ezt a nevet, 1749: Horváthné Julia (510—1).

Ilyen, névkutatóink számára roppant értékes adatokat meríthetünk MADAS JÓZSEF gazdag gyűjtéséből. Az eddigi — és félrevezető — szórványos adatok helyett az ezerszámra megmutatkozó, életet lehelő magánjogi aktusok adatai már a matematika törvényszerűségével bizonyítják azt, hogy ötvöződött össze jóban-rosszban egy volt soknyelvű város itt a Mecsek aljában a gazdasági-rokonsági érdekszálakon keresztül.

Pécs és közvetlen környékének helyneveihez is hasznos segítséget nyújt, amikor helynevekké kövült régi pécsi családneveket emel ki a feledésből: Szkókó, Frúvejsz, Danic stb. vezetéknevek ma mind egy-egy helynévben élnek.

Kívánatos lett volna — de még pótolható — az adatgyűjteményhez névmutató készítése, amely egyúttal a hazai családneveknek és keresztnévnek /névdivat!/ páratlan adattára lenne.

Ismertetésünket azzal zárjuk, hogy kívánunk a magyar helytörténetírásnak még sok ilyen értékes munkát.

REUTER CAMILLO

SZABÓ T. ATTILA, Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok és cikkek. IV. Bukarest, 1980. 676 lap.

SZABÓ T. ATTILA egész életműve szorosán kapcsolódik a magyar névtudományhoz. Ezt bizonyítja válogatott tanulmányainak és cikkeinek nemrég megjelent negyedik kötete is, amely szép számmal tartalmaz névtani témájú írásokat.

Két önálló fejezete is van ebben a kötetben a névtani vonatkozású tanulmányoknak. Az egyiknek a címe A név és az ember (64–165), a másiknak pedig A helynévkutatás módszere és gyakorlata (166–275). Mindkét fejezet külön-külön is önálló névtudományi értekezés-gyűjtemény lehetne, de még ezeken kívül is vannak névtani cikkek a többi fejezetben elrejtve. Több is akad a Népszerű nyelvészet című részben. Miről beszélnek a helynevek? (21–3), Hogyan alakultak ki személyneveink? (24–36) című tanulmányai nemcsak a tudományos ismeretterjesztés iskolapéldái, hanem a magyar nyelvészet fősófokú oktatásában is kiválóan alkalmazható munkák. A Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek a XVII–XIX. századból (305–14), a Kalotaszeg régi népi fazekasságának történetéhez (315–8) s még ezeken kívül több cikk is tele van történeti személynévadattal. A Történeti néprajzi furcsaságok (341–61) címmel összefoglalt kisebb közlések pedig történeti helyneveket tartalmaznak szép számmal.

Térjünk azonban vissza a két fő névtani fejezethez! Címükből is látszik, hogy az első személynévi témájú tanulmányokat foglal magában. Találkozunk itt régi keresztnevek (Saul), családnevek (Györgydeák, Cosbuc) magyarázataival, de a fejezet fő súlyát két nagyobb tanulmány adja: A marosvásárhelyi személynévanyag beve-jellegű elemei a XVII. század első felében (73–101) és Elavult, halódó és élő kicsinyítő-be-céző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban (102–65). Ha ezekhez hozzávesszük ugyancsak SZABÓ T. ATTILÁnak a kolozsvári történeti becenevekről írott könyvét (NytudÉrt. 59. sz.), valamint a KRIZA-gyűj-tölte erdélyi becenevek földolgozását (SZABÓ T. ATTILA: A Vadrózsák nyelvjárás anyaga. = ANTAL ÁRPÁD – FARAGÓ JÓZSEF – SZABÓ T. ATTILA, Kriza János. Kolozsvár, 1971. 187–206), teljes képünk alakul ki a magyar nyelvterület jelentős részét kitevő keleti felének történeti becézéséről. (Bár a másik felére is lennének ilyen kiváló földolgozásaink!)

A helynevekkel foglalkozó fejezet sokkal többre tű. A közölt 14 tanulmányban van általános módszertani jellegű (Miért és hogyan gyűjt-sük a helyneveket? 251–75), az egész magyar helynévadás történetére vonatkozó (A magyar helynévadás történetéhez. 210–2), eltűnt helysé-gek neveit kutató (Eltűnt-e a középkori erdélyi Filesd? 178–83; Egy másik Filesd, 184–6; A középkori Fehér megye egy eltűnt települése; Lengyelkék. 187–9; Eltűnt település-e Barbátfalva? 190–6; stb.), név-

típusvizsgáló (Az Isztambul-, illetőleg a Malomba-típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez, 221—50; Az Amadéfalva > Madéfalva-féle névalakulás kora, 174—7) és számos helynévetimológiát tartalmazó (Lakság, 197—9; Ökörítő, 202—7; Ravaszlik, 208—9; stb.).

Természetesen mindenki tudja, hogy SZABÓ T. ATTILA Válogatott tanulmányainak és cikkeinek gyűjteménye sorozatában megjelenő kötetek nagyobbrész olyan munkákat tartalmaznak, amelyek már régen — általában alig hozzáférhető helyen, mint például Erdély, Erdélyi Iskola, Erdélyi Múzeum, Előre, Hargita Kalendárium stb. — megjelentek nyomtatásban. Sok azonban egészen átdolgozva, új adatokkal kiegészítve lát most újra napvilágot. Például A középkori Saul, Sál név és egyebek című tanulmány jegyzetében ezt olvashatjuk: „Az EM. XLVIII, 284. L-ján Saul, Sál címmel közzétett cikkecske itt most jelentősen bővítve jelenik meg.” (650). Másik cikkhez ezt a megjegyzést fűzte hozzá a szerző: „Az itt újra megjelenő tanulmány az előző közlésbelihez viszonyítva jelentős számú adalékkal, a 8. ponttal bővített, stílusbeli simításokkal és szerkesztés-műszaki változtatásokkal módosított közlés.” (656.)

Az egész magyar nyelvtudomány, de különösen a névtan kutatói annak is örültek volna, ha változatlanul kapják kézbe ezeket a hallatlan értékű, máig időszerű és végtelenül tanulságos munkákat. Így viszont még nagyobb megbecsüléssel fogadjuk a töretlen munkakedvű tudós SZABÓ T. ATTILA tanulmányainak gazdag gyűjteményét.

HAJDÚ MIHÁLY

GEORGE R. STEWART, American Given Names. Their Origin and History in the Context of the English Language. New York. viii + 264 lap

Az Amerikai Egyesült Államok angol nyelvű lakosságának névhasználata nem egyezik meg mindenben Anglia lakóinak névviselésével. Különbségek már a névválasztásban, a névdivatban is vannak, s ezért hasznos és szükséges külön amerikai keresztnévszótár kiadása; jöhetnek már több ilyen megjelent, ez az új könyv földolgozásának módszerével és tartalmával is ad újat, eddig ismeretlent a névkutatóknak.

Rövid bevezetőjében (vii—viii) a szerző kifejti, miért használja a „given name” ’adott név’ terminus technicust. Leírja az amerikai névadási szokásokat, névhasználati szabályokat stb. Megállapítja, hogy a név-

anyag cserélődik: újakat vesznek használatba idegen nyelvekből kölcsönözve vagy angol nevekből alakítva, másokat viszont elfelednek, nem használnak. Ennek következtében az ilyen témájú munkák — a szerző véleménye szerint — nem is lehetnek teljesekek, de ezen kívül is csak a XX. századi amerikai nevek bemutatását vállalja.

A kötet történeti vázlatá (3—44) alapos angol keresztnévtörténet. A kelta nevek tárgyalásával kezdi a visszapillantást, majd a normann nevekkal folytatja. Külön fejezetet szentel a késő-középkor valamint a reformáció névadásának. Az igazi amerikai névtörténet az első telepesek névadásának vizsgálatával kezdődik. Abban a szerencsés helyzetben van az amerikai névkutató, hogy a Mayfloweren érkező 68 férfiutas neveiről fennmaradt egy följegyzés, amelyet a szerző földolgoz névtani szempontból, összehasonlítva korabeli angol városok férfineveivel és későbbi amerikai újszülöttek keresztnéveivel. A XVIII. század elejét fordulópontnak tekinti a könyv az amerikai névadásban, s ha nem is mutat be „névforradalmat”, a névválasztás lassú változását szemlélteti, amely a görög—latin kultúra hatásának növekedésére következett be, s „klasszikus” kornak nevezi ezt az évszázadot. A XIX. század névadása nagyon színes volt Amerikában. Megnövekedett a nem-angolul beszélők száma, és sok idegen keresztnév található az angolok körében már régebben használtak mellett. A XX. századi névdivatot legnehezebb bemutatni — írja a szerző. A családnévnek keresztnévként való használata — férfiak esetében — ebben a században vált gyakorivá. Mind az írás-, mind pedig az ejtésváltozatoknak nagy száma keletkezett.

A könyv gerincét hatalmas szótára (43—258) adja. Ebben a férfi- és nőnevek vegyesen szerepelnek az angol ábécé betűrendje szerint, s a biológiában használatos jelek utalnak a névviselő nemére. Néhány névnél (Alva ~ Alvah, Justine ~ Justina, Francis ~ Frances, Leslie ~ Lesley, Lynn ~ Linn, Marion ~ Marian stb.) csak az íráskép különbözteti meg a nemeket, másoknál (Esmé, Jody, Juba, Kim, Lee, Leigh stb.) még azsem egyaránt viselhetik férfiak és nők. Meglehetősen sok a több alakban is használatos név (Abraham : Abram, Adela : Adele, Adolph : Adolf, Alan : Allen : Allan, Ann : Anna : Anne, Angela : Angeline : Angelína : Angelia).

A név magyarázatakor sok esetben csak utal arra a nyelvre, amelyben kialakult a keresztnév, máskor részletesebb etimológiát is közöl az eredeti jelntés megadásával. Az egyes nevek divatjával, különböző korokban való elterjedésével alapos részletességgel foglalkozik. Megemlíti irodalmi vagy történelmi előfordulásait. Végül a név morfológiai történetével, beceneveivel is foglalkozik röviden.

Annak megállapítására, hogy valóban mennyire „amerikai” keresztneveket tartalmaz ez a szótár, érdemes összehasonlítani az anyagát az egyik legtudományosabb igényű angol keresztnévszótárral (E. G. WITHYCOMBE, *The Oxford Dictionary of English Christian Names*, London-Oxford-New York, 1973.). Az „A” betűvel kezdődő nevek közül a két szótár 135 nevet tárgyal összesen. Ennek alig fele (58) közös, vagyis olyan, amit mindkét szótár fölvesz. 50 található kizárólag az angliai, 27 pedig csupán az amerikai névszótárban. Végeredményben tehát szükséges volt megjelentetni ezt a tudományos igényű, jól kezelhető, szép kiállítású amerikai keresztnévszótárat.

(A könyv megküldéséért itt is hálás köszönetet mondok P. A. Sherwoodnak, a University of London magyar nyelvésztanárának.)

HAJDÚ MIHÁLY

VIGA GYULA, *Népi kecsketartás Magyarországon*. Miskolc, 1981. 148 lap

A Névtani Értesítő hagyományai közé tartozik olyan rokon szakterületek kiadványainak ismertetése, amelyek a névtudomány szakemberei számára is rejtegetnek érdekességeket. Különösen fontos ennek a szerepe akkor, ha az országos könyvkereskedelmi hálózatba nem kerülő könyvről van szó. Ilyen a Borsodi Kismonográfiák sorozat legújabb (12.) kötete, a miskolci Herman Ottó Múzeum kiadványa, VIGA GYULA hézagpótló tanulmánya.

A magyar néprajztudomány mindig nagy figyelmet szentelt az állattartás kutatásának. Két nagy összefoglalás is jelzi ezt (K. KOVÁCS LÁSZLÓ, *A magyar állattartás kutatása*, Bp., 1948.; ANDRÁSFALVY BERTALAN; *Állattartási vizsgálataink*, = *Dissertationes Ethnographicae* II, Bp., 1976—8. 89—104). VIGA GYULA most ismertetendő könyvében a kecskével, a kecsketartással foglalkozik. A kisállatok kutatása korántsem volt egyenletes. A juhászatról viszonylag kimerítően leírtak mindent, a sertéstartásról is bőven vannak tanulmányaink, ám a kecsketartás mintha mostohagyermek lett volna eddig a figyelemnek. Ebben a könyvben monografikus földolgozást kapunk a kecsketartásról. A szerző először a magyar kecsketartás történeti vázlatát, majd a tartás történeti típusait adja. A szorosabban vett néprajzi leírás ezután következik: a tartás technikája, a pásztorok, gondozók bemutatása, a hasznóvétel (tej, hús, szőr, bőr stb.). Ami a tanulmányt a NévtÉrt. számára is érdekessé teszi, az a kecskenévek ről szóló rövid, de rendszerezésre első ízben kísérletet levő, kiválóan megírt fejezet.

A kecskenévadás újabb jelenség — állapítja meg a szerző. Bizonyítékul azt hozza föl, hogy ahol sok kecske van, még ma sem kap nevet az állat, a pásztorok is azt mondják: „csak kecske van, nincs külön neve”. Hogy milyen

régi jelenségről lehet szó, történeti adatok híjában ne firtassuk; az azonban igazolhatóan látszik, hogy a ház körüli, a család közelében élő kecskéknél az asszonyok, gyerekek (ők a legfőbb névadók) bizonyára már régebbi időktől fogva adnak nevet. A névadás mai állapota első látásra egyszerűnek tetszik: a nőtényi állatnak női keresztnévet (Piri, Zsófi, Rózsi, Juci, Bözsi stb.), a bakkecskének férfinevet adnak (Samu, Dezső, Gyuri, Palkó, Vilmos, Miska stb.). A kecskéknél azonban kaphatnak nevet külső jegyeik alapján is. Szarvállásuk szerint: Csákó, Csonka; vagy ha nincs szarvuk: Suta; Színük alapján: Barna, Cifra, Tarka, Hattyú, Hamvas, Rigó, Cigány, Babos stb. A kistermetű kecskét helyenként Morzsinak, Borsikának nevezik, a kezes, jámbor állatot pedig Birinek. Néhol — így Csík megyében — a szőre után is kaphat nevet: Szakállas stb.

A kecskenevek közül a kutatás számára legérdekesebbek a régies vagy nyelvjárási nevek. Széken Cigirnek nevezik a gyapjas kecskét. Halason a síma szőrű kecske neve Bonta. Széken Baluka a fehér orcájú, Vatyis, ha a szeme körül fekete folt van. Csíkszentdomokoson Belán a szőke szőrű, Gyósa a fehér, Kecsula a tarka fejű kecske neve. VIGA GYULA megemlíti néhányat a román és szlovák kecskeelnevezésekből is, s megállapítja, hogy a széki Vatyis név végső soron macedoromán eredetű (oacis), melynek származékai a Balkán-félszigeten és a Kárpátokban élő, különböző nemzetekhez tartozó pásztrok nyelvében élnek. S hogy mi mindent bizonyíthat egy név a néprajzkutató számára? A Vatyis név a román nyelvből került az erdélyi magyarsághoz, s közvetve utal a kecsketartás korai történetére, a vlach pásztrok szerepére. „A nevek és színek kapcsán ismertetett adatok utalnak kecsketartásunknak a balkáni és kárpáti pásztorkultúrával való kapcsolataira is” — fejezi be a szerző. A fejezetet értékessé teszi, hogy a lábjegyzetekben az író gyakran hivatkozik saját gyűjtésére (főleg Aggtelek, Teresztenye, Égerszög, Szinpetri és Kunszentmiklós környéki falvakban), és felhasznál néhány néprajzi-névtani adatközlést (Orosháza néprajza; Herman Ottó, Vámszer Géza közlései stb.). Hogy nem tudott több gyűjteményt fölhasználni, az az eddigi esetleges és véletlenszerű gyűjtőmunkát is jellemzi: az állatnevek gyűjtői sem fordítottak kellő figyelmet erre a ma már kevés helyen és gyér számban tartott állatra.

BALÁZS GÉZA